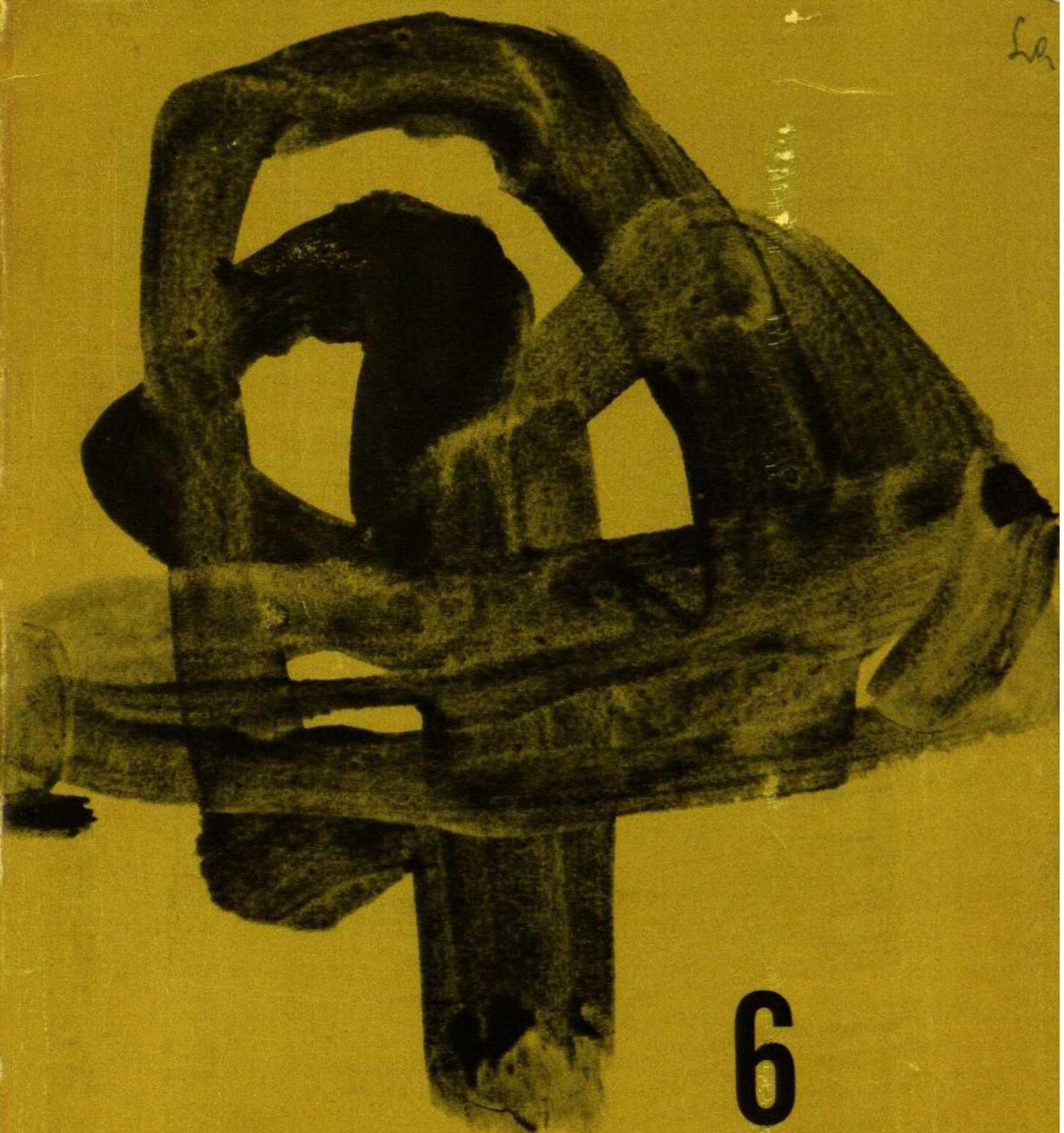

La

6

metmenys

1963

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

metmenys

Liūnė Sutema, Išskalauti daiktai 3 * Vincas Trumpa, Tremtinys, pabégėlis ir kraštas 11 * Marius Katiliškis, Pilis naktyje ir iš tolo 30 * Balys Rukša, Silvestro gala 53 * Rimvydas Šilbajoris, Tikrovės dimensijos Henriko Radausko poezių 55 * Danguolė Marcinkutė, Vinjetės rekonstruktuotam romantikui 73 * Juozas Pivoriūnas, Čiurlionio legenda: II 81 * Jonas Vėlaikis, Naujos apraiškos sovietinėje rusų literatūroje 104 *

J. Vėlaikis, Pašnekėsiai literatūriniais klausimais Lietuvoje 1962 metais 120 * Algirdas Julius Greimas, Algirdas Landsbergis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Kostas Ostrauskas, Henrikas Radauskas, Alina Staknienė, Rimvydas Šilbajoris, Anketa Antano Škėmos literatūrinio palikimo vertei apsvarstyti 127 * Henrikas Nagys, Trečiasis Šlaito vizitas 140 * Rimvydas Šilbajoris, Lietuvių poezija anglų skaitytojui 142 * M. Gimbutienė, Baltų gyvenamieji plotai pagal upėvardžius 145 * Z. V. Rekašius, Technologija perspektyvoje 148 * A. R., Mūsų santykiai su Lietuva 152 * K. Drunga, Trečioji jėga? Santykiamas su okupuota Lietuva? 162 *

KULTŪRINIAI RŪPESČIAI

ANKETA ANTANO ŠKĖMOS LITERATŪRINIO PALIKIMO VERTEI APSVARSTYTI

Gatvių pavadinimus
ji pranešinėjo teisingai.
Henrikas Radauskas

Galvodami, kad tikrasis mirusio rašytojo pagerbimo aktas, pirmajam jo praradimo skausmui kiek aprimus, yra kritiškai atviras jo kūrybinio palikimo įvertinimas; ir kad tokio įvertinimo turėtų mūsų visuomenėje susilaukti kiekvienas, stambesnį kūrybinį įnašą jai palikęs asmuo; ir kad toksai įvertinimas reikalauja talkos daugelio rašto žmonių, atstovaujančių, gal būt, skirtingus kriterijus, bet jungiamus asmeninio integralumo kūrybinių apraiškų atžvilgiu, — kviečiame Jus dalyvauti Metmenų žurnalo anketojė Antano Škėmos literatūrinio palikimo vertei apsvarstyti, atsakant į šiuos klausimus:

- (1) Kuriuos Antano Škėmos kūrybos aspektus Jūs laikytumėte sudarančiais išliekantį įnašą į lietuvių literatūrą?
- (2) Kokios yra Antano Škėmos literatūrinio palikimo kritikuotinos savybės?
- (3) Kaip Jūs vertinate, joje nedalyvavęs, dėl Antano Škėmos literatūrinio palikimo iškilusią kontroversiją?
- (4) Vytautas A. Jonynas Metmenų Nr. 5 yra iškėlęs mintį, kad ši kontroversija galėtų būti proga "lietuviškosios dvasios definicijai praplėsti". Ką čia reiktų plėsti ir kodėl? Ar literatūros vertinimo kontroversijos yra tam tinkama proga? —

Metmenys su šiais klausimais kreipėsi į dyliką literatūrinio gyvenimo asmenų, nedalyvavusių iškilusioje polemikoje, ir šiame numeryje spausdina gautuosius atsakymus.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS:

1-2. Kažkas, kalbėdamas apie Albert Camus mirtį, pasakė, kad literatūrinė kritika, tokio fakto akivaizdoje, pasijaučia bejėgę. Ten, kur įžengia atsitiktinumas, nebéra istorijos. Ir Antano Škemos gyvenimas, kaip meno veikalas, yra neužbaigtas. Galima tad kalbėti tik apie jo norus, jo pasiryžimus, o ne apie jo įnašą.

Antano Škemos kūrybą nepakankamai pažistu. Atsimenu — tai jau buvo senokai — atsiuntė jis į Paryžių savo pirmosios pjesės rankraštį, prašydamas, kad Georges Matoré ir aš dėl jos pasisakytume. Parašiau tada jam, kad, mano nuomone, pagrindinė jo pjesės savybė, tai autoriaus noras išbristi iš tradicinės lietuviškosios tematikos ir statyti problemas žmogaus moralinio ir politinio atsakingumo plotmėje. Sakiau jam, kad pjesės silpnybė glūdi, pagal mane, nepakankamame laisvės sąvokos sudramatinime. Kur nėra būtinybės, nėra ir laisvės, o meninėje plotmėje — nėra tragedijos. — Gyriau kita proga Škémą, kaip pirmajį lietuvišką autorį, drįsusį pasakyti, kad ir lietuvių moteris kartais turi kūną.

3-4. J. Griniaus pasisakymu neskaičiau, ir jokiose diskusijoje šiuo klausimu, man nežinomu, nedalyvavau. Tačiau keliolikos metų patyrimas rodo, kad nė su vienu J. Griniaus pasisakymu dar nebuvalo sutikęs. Todėl, kaip J. Grinius bevertintu A. Škemos palikimą, mano atsakymas yra: ne!

ALGIRDAS LANDSBERGIS:

1. Antanas Škėma buvo mūsų literatūros avangardo priešakyje. Tuomi jo įnašas ateičiai užtikrintas. Ateisiantieji rašytojai gal pastatys ant jo atrastų, užkariautų plotų įspūdingesnius ir tobuliau surestus statinius; be jo, tačiau, tie statiniai būtų neįmanomi.

Išliks jis ir tiesiogiai, stipriausiais savo kūrybos pavyzdžiais (tėvo, motinos, archainės Lietuvos fragmentais **Baltojoje drobulėje**, **Čelesta**, **Pabudimu** ir kt.): pavyzdžiais, kuriuose susikryžiuoja laikišumas, antlaikišumas, autoriaus vienkartinė meninė išraiška. Didžiosios modernaus Vakarų pasaulio temos — Nieko ir Dievo Mirties — iki šiol mūsų literatūroje ryškiausiai praskambėjo Škemos kūriniuose. Jo raštų iškiliausiose vietose šios temos yra nuolatinėje įtampoje su savo kontrastais: visa supas ir semiąs Niekas — su meile daiktams, Dievo Mirtis — su krikščioniškųjų simbolių saraanga ir transcendencijos siekimu. Toji įtampa, išreikšta savitais literatūriniais ženklais, yra jo kūrybos pagrindinė žymė ir jos išlikimo ląidas.

2. Vietomis per stipriai prasikišančios įtakos — Freudo, Camus, Sartre. Pamégimas šokiruoti miesčionį. Nelygumas. Kapituliacija nevilčiai, virstanti ir kapituliacią mene.

3. Apsistosiu prie vieno svarbaus kontroversijos aspekto: "moralinio" ir "estetinio" požiūrių į meną poliarizacijos bei tvirtinimo, kad Dr. Grinius pažiūrėjo į Škémos kūrybą "krikščioniškosios moralės" požiūriu. Net ir kaikuriuose blaivesniuose kontroversiniuose straipsniuose buvo sakoma, kad, nors Dr. Grinius gal ir klydės vertindamas Škémos kūrybos meninę pusę, jis buvės teisus "krikščioniškuoju" bei "moraliniu" požiūriu. Kitaip tariant, Škémos raštuose esama keiksmų, lytinės meilės scenų, jos suma nėra viltinga — taigi, ji nemorali ir antikrikščioniška.

Tasai požiūris knibžda nesusipratimais. Juomi užmenama, kad téra vienas teisingas moralinis bei krikščioniškas vertinimas, ir Dr. Grinius esas jo pranašas. Vadinamoji krikščioniškoji grožinė literatūra ir kritika rodo visai ką kita. Tereikia pažvelgti į Maitain'o plačiasieliškumą nagrinėjant siurrealizmą; į viduramžišką "nešvankumą" Ghelderode's dramose, toli pralenkianti Škémos. Pagaliau, net neskaitęs Dr. Juozo Girniaus įnašo į šią ankstą, neabejoju, kad jis (katalikiškosios pasaulėžiūros atstovas) į Škémos kūrybą pažiūrės visai kitomis akimis. Tad — Dr. Girniaus požiūris nėra "moralus" ir "krikščioniškas" *an sich*.

Be to: griežtai skirti meninį ir "moralinį" meninio kūrinio požiūri reiškia traktuoti meną mechanistiniai ir ignoruoti jo organinį pobūdį. Autentiškas meninis aktas yra kartu ir etinis aktas.

Taipogi: krikščioniškajai kritikai, manding, būtina bent pora dalykų: atjauta (compassion) ir visuotinumas (catholicity) — visumos pajautimas. Dr. Girniaus kritikiniams vertinimams trūksta abiejų. Jis téra teisėjas, nejaučias ir neatjaučias žmogiškosios tragedijos Škémos kūryboje, teisitikinės savo teisumu ir savo misija kovoti prieš "blogi". Jis težiūri į paskirus Škémos kūrybos fragmentus, visai ignoruodamas nihilizmo ir harmonijos siekimo sambūvį Škémos kūryboje.

Bet Škémą ateistas — atkirs kiti uolūs krikšcionys. Taip, bet ir ateisto sąvoka labai plati. Didis krikšcionis Unamuno pareiskė, kad kaikurie ateistai yra arčiau Dievo, negu kaikurie itin savim patenkinti krikšcionys. Agoniškumo pradas Škémos kūryboje tikrai būtų Unamunui daug artimesnis, kaip 99% mūsų vadinamosios krikščioniškos literatūros, kur religija yra malonus snaudulys po sočių pietų čiobrelių pievoje, lyriškai priemerktomis akimis kontempliuojant dangų. Kas atsitiktų, jei Škémą recenzuočių Amerikos katalikiškoji spauda? Kardinolas Spelmanas ir *The Tablet* ji pasmerktų ir iutrauktų į juodusius sąrašus; Thomas Merton ar Brother Antoninus ji apkabintų kaip broli.

Priimant krikščionybės premisą, kiekvienas kūrinys, kuris plačiau ir giliau išgyvena tikrovę, yra arčiau Dievo. Ta prasme, kaip menininkas, Škėma stovi arčiau Dievo negu Dr. Grinius. Paradoksas? Taip. Bet ši tema neišsprendžiama be paradoksu.

(Klausimas: krikščionybė, atrodo, pergyvens savo priešų puolimus, bet — ar ji pergyvens kaikurių savo karingųjų pasekėjų pagalbą?).

(Iliustratyvinis, didaktinis, moralo - paradoksinis vienveiksmis: Laikas — 2000 m. po Kristaus. Vieta — Rojus; begalinis, skaidriaspalvis, Čiurlioniškas amfiteatras, sklidinas sielų. Sielos klausosi dangiškosios muzikos koncerto. Jos visos skendi džiaugsmė, bet susodintos hierarchiškai, pagal savo gyvenimo dvasiškajį svorį. Dr. Grinius sėdi aukštesniosiose eilėse. Staiga, jo akys sužiba nuostaba. Jis pašoka. Ten, prieky, amfiteatro viduryje, sėdi Antanas Škėma. Dr. Grinius stovi nuostabos sukaustytas, kolei sielos už jo ima šaukti, kad jis užstoja vaizdą. Jis bėga prie artimiausios telefono būdelės ir skambina Šv. Petro įstaigon. ŠV. PETRAS: Šventas Petras. DR. GRINIUS: Čia daktaras Grinius. Aš skubu pranešt... balsi klaida... danguj, amfiteatro vidury sėdi Antanas Škėma... ateistas, nihilistas, visuomenės tvirkintojas. Su visu nuolankumu, aš turiu protestuot. Aš jaučiuosi žiauriai apviltas. ŠV. PETRAS: Kodėl? DR. GRINIUS: Jis ne tik sėdi danguje, bet jis turi geresnę vietą amfiteatre už mane, už daktarą Grinių. Aš kovoju už tikėjimą, aš rašiau tinkamas religines knygas, aš buvau šimteriopai geresnis už jį! Aš reikalauju paaškinimo, atsakymo! Atsakymo! ŠV. PETRAS: Atsakymas yra tavo paties žodžiuose. MUZIKA IŠ AMFITEATRO STIPREJA. UŽDANGA).

(P.S. Be to, yra ir nekrikščioniškas literatūros vertinimo metodas).

4. Vytautas A. Jonynas teisus. Tinkama ar netinkama, kontroversija jau plečia "lietuviškosios dvasios definiciją". Ji turės poveikio į kaikurių iliuzijas, kuriomis lietuvių gyvena, ir į ghetto mentalitetą, kurį velionis kritikavo. (Viena tų iliuzijų: mūsų epochos konvulsijos ir tragika tėra nemalonus laikinis slogutis, po kurio visi geri lietuvių grįš į savo namukus ir viskas vėl bus lyriška gerovė ir sandara; tuo pačiu žmonės, kurie autentiškai išreiškia mūsų laikmetį, yra nenormalūs, nemoralūs ir negeri lietuvių).

Gal būt, mūsų visuomenė kada nors supras, kad ypač vertintini ir suprastini tie menininkai, kurie eina į tamsą; kad jų žuvime slypi dalinė pergalė prieš tamsą.

ALFONSAS NYKA - NILIŪNAS:

1. Kuriuos A. Škėmos kūrybos aspektus laikyčiau sudarančiais išliekantį įnašą į lietuvių literatūrą? Tai, be abejo, sunkiausiai atsakomas, o gal ir iš viso neatsakomas klausimas. Mano galva, apskritai dar per anksti kalbēti apie išlikimą, nes, kūrybine prasme, A. Škėma tebéra gyvas žmogus, o jo literatūrinis palikimas — gyvas šios dienos faktas. Antra vertus, išlikimo klausimą tuo tarpu laikyčiau absoliučiai neaktualiu, nes kiekvienoje gyvoje kūryboje įdomiausias momentas yra ne abstrakti laimėjimo išlikimo loterijoje galimybė, bet pats kovos su išnykimu procesas ir jo sąmoningumo laipsnis. Būtinai atsakant į šį klausimą, tekštų apsiriboti pavojingai sausomis formos problemomis, kurių svarstymas žymiai prašoktų šios anketos rėmus. Tad atsakau netiesiog. Iš pagrindinių A. Škėmos, kaip rašytojo, dorybių, kurios eventualiai galėtų tapti išliekančiais jo kūrybos aspektais, pirmoje eilėje išskirčiau jo pastangą kūrybiškai suvokti savo paties žmogišką situaciją ir ją išreikšti savojo laiko terminais. Jo personažai (kurių dauguma atstovauja įvairius autoriaus asmenybės planus), mažai tesirūpindami savo asmeninė tapatybe (kas mes esame), atkakliai ir be paliovos stengiasi išspręsti savo situacijos problemą (kur mes esame). Šia prasme A. Škėmos kūryba laikytina vienu šviesiausiu taškų mūsų chronišku atavizmu sergančioje naujausioje prozoje. Kitos minėtinės dorybės — neeilinis sugebėjimas kurti atmosferą, ypač ryškus dramatinėje kūryboje; geras sceninės technikos elementų pažinimas; nepasidavimas "vox populi" skoniui, kurio įtakoje susiformavo mūsų konkursinė proza.

2. Ryškiausiai pastebimų ydų arba, anketos žodžiais, kritikuotinų savybių, kurios galėtų kompromituoti išliekantį jo kūrybos aspektą, sąraše pirmoje vietoje figūruotų kalbinio autentiškumo stoka ir permažas dėmesys literatūros amato klausimams. A. Škėmos žodis, fiksudamas aktualius realybės momentus, nepajégia išreikšti globalinės jų prasmės, t.y. nepakyla į formalinės egzistencijos rangą ir nesudaro organinio formos vieneto. Iš čia tam tikras idėjinis paviršutiniškumas. Tai ypač pastebima dramose, kur žodis dažnais atvejais tampa veiksmo stabdžiu, nes jis kalba apie, o nereiškia savimi. Dėl to aktualus (dienos) momentas nustelbia antlaikinį keliamų problemų charakterį. I kūrybinį pasyvą taip pat reikėtų įrašyti fragmentiškumą: kartais pernelyg jau aiškų norą épater les bourgeois; knyginių, ne visuomet esmingai įsisavintų, elementų persvarą prieš patirtinius. Atskirai minėtinės forsuotas avangardizmas, paremtas jau minėtu miesčionių gąsdinimo principu. Iš tikrujų A. Škėma daugeliu prasmų tebéra vienas iš jų, nors ir atsižadėjęs jų idealų. Kiekvienu

atveju jam dar įdomi, o gal net ir gyvybiškai būtina, jų reakcija (neatsitiktinai juk tipiškiausias A. Škėmos kritikas, jam dar gyvam tebesant, buvo ne profesionalas kritikas, bet išgąsdintas miesčionis). Tikram avangardistui šio paskutiniojo reakcija būtų visiškai antraelis dalykas, nes autentiškas avangardizmas yra buvimo būdas, egzistencijos norma ir visuomet daugiau gyvenimas, negu kūryba. Idėjiškai bei formaliskai A. Škėma taip pat buvo artimesnis pokacetinio laikotarpio universe concentrationnaire reminiscencijų literatūrai (1945-1950), negu patiemis naujausiems sąjūdžiams.

3. Polemika dėl A. Škėmos literatūrinio palikimo vertinimo paliko be galio nejaukų įspūdį. Metaforiškai išsireiškiant, ji tarsi pavojingai sumažino deguonį mūsų intelektualinio gyvenimo atmosferoje, kur ir taip jau buvo sunku kvėpuoti. Bet argi iš tikrujų tai buvo polemika literatūrinio palikimo vertinimo klausimu? Jokiu būdu ne, nes charakteringiausia šios tariamai literatūrinės polemikos žymė buvo kaip tik literatūrinio interesu stoka. Velionis A. Škėma čia tebuvo grubaus dviejų gerai organizuotų ideologinių grupių konflikto priedanga. Nauja čia buvo tik tai, kad diskusijoje, vietoje ankstyvesnei A. Škėmos kritikai būdingo išgąsdinto miesčionio, pagrindines vietas užémė skirtingų ideologinių grupių atstovai. Vienas tik J. Blekaitis savo **Aidu** žurnale paskelbtoje eulogijoje (kuri buvo šios polemikos pretekstas) apsiribojo literatūra, išlaikydamas šiuo atveju esmingą ideologinį nesuinteresuotumą, ir kalbėjo savo vardu. Daugumas gi lūpomis kalbėjo jų atstovaujamą ideologinių vienetų interesai: pareigingi organizaciniai numeriai, veidai, atsižadėję individualinės atskomybės. Tatai akivaizdžiai liudija faktas, kad abiejose pusėse atskirų asmenų nuomonės tiesiog neįtikėtinai sutapo, kitaip sakant, individualiniams sprendimui nebuvo nei vienos, nei reikal. Vieni perdėtai **neigė** A. Škėmą kaip ideologiskai **svetimą** žmogų, kiti nemažiau superlatyviškai **teigė** kaip ideologiškai **savą**, ir vieni ir kiti užmiršdami, kad A. Škėma, kaip rašytojas, niekam specialiai nepriklauso ir kad jo vertinimo klausimas pirmiausia turėtų būti diskutuojamas dalykinėje, t.y. literatūros kritikos plotmėje.

Apskritai imant, ši polemika dar kartą akivaizdžiai parodė mūsų intelektualų nesugebėjimą kietai, bet kartu ir korektiškai ginti savo nuomones. Kultūringo nuomonėmis pasikeitimо principą oponentai tyliu susitarimu atmetė kaip nenaudingą prietarą ir kovojo pačiomis primityviausiomis priemonėmis, t.y. kolijosi. Ir šioje polemikoje, jeigu, anot Heinės, virvę būtų galima parašyti, tikriausia būtų buvę pakartų. Toliau, ši polemika noromis nenoromis ne vieną privertė pagalvoti, koks siauras ir kartu

pavojingas galėtų būti tasai ideologiškai organizuotas žmogus, nepatogių ir įpareigojančią individualaus sprendimo bei galvojimo privilegiją iškeitęs į kurios nors ideologijos masiniam naujojmui pritaikytą programą, ir ypač jeigu jis priklauso vad. uoliujų kategorijai. Tasai uolusis, savo atstovaujamos tikrai ar tariamai didelės idėjos vardu, kiekvienu momentu gali bandyti be jokios atodairos primesti jos etiką, estetiką etc. neuniformuotai ir neorganizuotai galvojančiam individui, kitaip sakant, vie-nokia ar kitoka prievertos forma "atverti akis į tiesą". Moralas iš to sekantis: net ir didžiausios idėjos suabsoliutinimas bei pastatymas aukščiau individu yra pavojingas žmogaus laisvei.

4. Atsakyti į visus tris šio klausimo punktus reikėtų ištiso straipsnio. Kadangi tatai tik netiesioginiai liestų pagrindinę šios anketos temą, atsakau visiškai trumpai: kiekvienna panaši proga yra puiki proga mūsų provinciališkai uždaros visuomenės dvasios definicijai praplėsti.

KOSTAS OSTRAUSKAS:

Iškilusios kontraversijos priežastis — moralistinė (tikriaus, moralizuojanti) kritika — toli gražu nesiriboja vien tik A. Škėmos "incidentu", bet išvis yra giliai įleidusi šaknis į mūsų kritiką ir literatūrinį gyvenimą apskritai. Tad klausimas iš tiesų svarstytinas, ir iš esmės. Tačiau tos kontroversijos vertinimas ir eventualus pasinaudojimas ta proga "lietuviškosios dvasios definicijai praplėsti" šios anketos apimtyje tik nustelbtų ir supainiotų pagrindinį, kaip aš jį suprantu, anketos tikslą — A. Škėmos kūrybos aptarimą. Siuo atveju — "the play's the thing".

Brėsdamas kūrybiškai šių dienų Vakarų kultūros aplinkoje, A. Škėma buvo atviras ir imlus tokiems jos bruožams, kurie atitiko jo kūrybiniam charakteriui ir užsimojimams. Tad, dažnai nepasitenkindamas tradicijomis, o kartais joms tiesiog sąmoningai prieštaraudamas, jis atėjo į mūsų literatūrą (pradedant maždaug **Šventaja Inga**) su kai kuriomis XX a. kultūros naujovėmis, iš kurių ryškiausios yra paskiri literatūrinio egzistencializmo ir freudiškosios žmogaus sampratos bruožai. Tokiu būdu savo kūrybos centre stovintį žmogų, jo būti ir aplinką A. Škėma užgriebė savaip, dažnai atviriau ir "realiau", negu apskritai mūsų literatūroje įprasta, nevengdamas ir "taboo" pobūdžio elementų. O tematinės - idėjinės naujoves jis stengėsi organiškai išreikšti atitinkamomis meninėmis priemonėmis, iš kurių ypač minėtina paskiri vad. "stream of consciousness" ("sąmonės tēkmės") metodo bruožai, laisvas, mozaikiško pobūdžio, "nervingas" sakinyse ir dažnas tikrovės iliuzijos paneigimas dramatiniuose kūriniuose.

Tačiau tematinės, kompozicinės ir stilistinės naujovės savaimė dar nesudaro meninės vertės. I meninės vertės plotmę jos

pakyla tik tada, kai autorius peržengia naujumo dėl naujumo ribas ir sugeba tas naujoves tikrai kūrybiškai ir meniškai realizuoti. A. Škėmos kūryboje, ypač **Baltoje drobulėje**, tokį atvejų neabejotinai yra, ir tai sudaro išliekamąjį įnašą į mūsų literatūrą. Tiesa, labai galimas daiktas, kad šiandien tasai įnašas atrodo didesnis, negu jis iš tikrujų yra. Laikui bėgant, nublukus kai kuriems dabar ypač aktualiams ir imponuojantiems aspektams, jis, tur būt, sumažės. Tačiau ir tokiu atveju atrodo, kad pati iškilniausioji A. Škėmos kūryba, kuria jis ne tik užčiuopė, bet ir ižvelgė ypač į pakrikusį šių dienų žmogų ir jo būti, liks gyva XX a. vidurio mūsų literatūros dalis.

Kiekvienas rašytojas turi ne tik savo kūrybines viršunes, bet ir duobes. Tad, pavyzdžiui, ir A. Škėmos kūryboje esama, man atrodo, polinkio į melodramatiškumą ir, net pozuojantį, šnekumą. Be to, prasikiša ir neužtektinai meniškai apdorotas autobiografiškumas, kartais sudaręs vien tiktai terapiškai psichologinio autoriaus išsisakymo įspūdį. Pagaliau susigundo autorius sąmoningai šokiruoti, "gąsdinti" skaitytoją bei visuomenę dirbtinomis, nepakankamai meniškai pateisintomis priemonėmis. Vienok šiuo atveju pravartu pastebėti, kad gryna estetinėje plotmėje toks "gąsdinimas" yra nei kiek neblogesnis už kai kurių mūsų rašytojų sąmoningą skaitytojo graudinimą, norą pigiomis priemonėmis išspausti, sakysime, moralinio arba patriotinio pergyvenimo ašaras. Abu atvejai yra kūrybinės nuodėmės. Tačiau galimas daiktas, kad, turint galvoje sentimentalų, pernelyg ramų, kartais tiesiog nuobodoką didelės mūsų literatūros dalies pobūdį, toks "gąsdinimas" gal yra paradoksaliai mažesnė nuodėmė už graudinimą.

HENRIKAS RADAUSKAS

Jau pati plotmė, kurioje buvo vedama diskusija dėl Škėmos literatūrinio palikimo, rodo žemą mūsų literatūrinės kultūros lygi. Ponas Grinius norėjo lyg ir moksliškai pagrįsti savo prie-kaištus Škėmai, bet faktiškai smerkė jį išeidamas iš savo asme-niškų, niekam neprivalomų pažiūrų, iš savo moralinių principų, t.y. literatūrą vertino neliteratūriškai. Nejauku būtų patyrus, kad gelių parodoj premijos buvo skiriamos puodams, kuriuose jos buvo susodintos, o i žiedus nebuvo žiūrima. Ką pasakytu kritikai moralistai, jei, pavyzdžiui, teologo raštus imtume kritikuoti stilistiniu atžvilgiu ir jei nupeiktume jį už tai, kad jo stilis neišlaiko kritikos literatūriniu požiūriu?

Ponas Grinius tvirtina, kad "romanas, kuriam pranašaujama ilga ateitis, paprastai turi svarbią žmogaus likimui problemą su metafizine mislinga perspektyva . . ." Lietuvių kalboj "mislinga

perspektyva” tegali reikšti: perspektyva, pilna mīslių, pilna paslapčių. Reikalauti iš romano, kad jis būtinai turėtų metafizinę perspektyvą, kupiną kažkokiu mīslių, yra gryniausias absurdas, neturis nieko bendro su literatūriu priėjimu prie klausimo.

Net jeigu užmiršim tą “mīslingą” nesamonę ir paliksim tik “metafizinę perspektyvą”, tai ir tada turēsim pripažinti, kad toks (gero) romano aptarimas yra pono Griniaus falsifikatas. Tokios definicijos nežino jokia enciklopedija (nei anglosaksų Britannica, nei vokiečių Brockhausas, nei prancūzų Larousse'as), jokia objektyvi literatūros teorija. Faktai irgi kalba prieš ją. Ilgai neieškant, pakanka prisiminti, kad Flaubert'o **Madame Bovary**, kur jau tikrai jokių metafizikų néra, po šimto metų tebeilaikoma vienu iš didžiausių pasaulinės literatūros šedevrų (tarp kitko, kažkada irgi pasmerkta už “nemoralumą”). Argi ponas Grinius to nežino? Kas tai — neišmanymas ar sąmoningas netiesos skelbimas?

Kalbėdamas apie **Čelestā**, p. Grinius sako, kad daugumas dalykų joje “yra daugiau ar mažiau palaidos šukės, kurioms susilipdyti skaitytojo sąmonėj kliudo negatyvinis požiūris į tikrovę...”. Nuo kada negatyvus požiūris į tikrovę émė kenkti literatūros veikalo meniškumui? Argi ponas Grinius nežino, kad **Dieviškojoj komedijoj** “Pragaras” yra geriausia dalis, daug stipresnė už bekraujį “Dangų”, kad Gogolio **Mirusios sielos** (su tikrai “negatyviu požiūriu”) yra šedevras, o kad to veikalo tēsinio, kur turėjo būti išvesti teigiami tipai, jis taip ir negaléjo parašyti? — Neaišku taip pat, ką gi bendra Škémos pesimizmas gali turēti su “šukių sulipdymu”.

Apie vieną mūsų autorę vienas “kritikas” rašė, kad jinai “savo personažus lyg ir pagundo nusidéti, bet pagunda ir palieka pagunda; iš pagundos autorė savo veikėjus išveda dažniausiai švarius, nenusidéjusius”. Atrodo, kad tokios, būtent, lyg ir kritikos apie lyg ir literatūrą nori ir ponas Grinius.

Negalima ramintis galvojant, jog Škéma buvo suniekintas tik dėl to, kad jis buvo kritikuojamas išeinant iš tariamai katalikiškų literatūrių pažiūrų. **Kaip** aukštos kultūros žmonės vertina veikalus kitos pasauležiūros rašytojų, stovinčių priešingoj platformoj, rodo prancūzų pavyzdys. Garsiausias šių dienų prancūzų katalikų beletristas François Mauriac komunizujantį ateistą Sartre'ą, kurio visa pasauležiūra ir ypač seksualinių temų traktavimas šokiruotų ne vien lietuvių kritikos moralistus, vadina “dideliu talentu”, “meisteriu”, uždėjusiu savo antspaudą ant mūsų epochos literatūros”. (Žr. Madeleine Chapsal, **Lés écrivains en personne**, Julliard).

Žymiausias mūsų laikų katalikų filosofas neotomistas Jacques Maritain griežtai pabrėžia menininko autonomiją santykly su

morale. Jis sako, kad menininko kūrėjo sąžinė neturinti būti subordinuojama moralinei sąžinei, kad aukščiausios moralinės dorybės niekuomet negalinčios kompensuoti meniškos menkystės: "The first responsibility of the artist is toward his work". — "Let him incur damnation, if only his work enriches the spiritual treasure of the world". — "The highest moral virtues can never make up for the lack or the mediocrity of the virtue of art" (Maritain, **The Responsibility of the Artist**, Scribners).

Iš kitos pusės, liberalas ir bet kurio fanatizmo priešas André Gide aukštai vertino kaip rašytoją kataliką Claudelį, tą patį Claudelį, kuris rašė, kad Renano ir Hugo "vėlės yra su nudvėsu-siais šunimis", o Goethę, Kantą ir Nietzsche vadino "tamsybų ir maro pūtéjais".

Manau, kad tolerancijos pavyzdžiu (prie jų negalėčiau priskirti Claudelio) niekuomet negali būti perdaug. Žinoma, ar jie paveiks mūsų moralistus, besiverčiančius literatūros kritika, tai jau visai kitas klausimas.

Ponas Grinius, rašydamas apie Škémą, prabėgom "sutvarkė" ir nemoralųjį Céline'ą. Jis autoritetingu tonu dėsto: "Jei to J. Blekaitis nežinotų, galima priminti, kad prancūzų rašytojas F. Céline maždaug prieš trisdešimt metų savo 'Kelionėj į vienos nakties pabaigą' buvo davės tirštesnio patologinio dvokalo negu 'Baltoj drobulėj', bet apie aną rašytoją šiandien jau niekas nekalba".

Jei Prof. Dr. Grinius nežinotų, tai galima jam priminti, kad, nepersoniausiai Céline'ui mirus, prancūzų spauda (iškaitant ir **Figaro Littéraire**, kurį vargu ar galima priskirti prie Céline'o draugų), nurodydama, kad jis buvės kolaborantas, tautos išdavikas, pabrėžė, kad tai vienas žymiausiųjų XX-ojo amžiaus prancūzų rašytojų, naujo stiliaus, naujos literatūrinės kalbos kūrėjas.

Ką gi rodo pono Griniaus profesoriški pamokymai apie Céline'ą, — ignoranciją ar blogą valią? Abiem atvejais jis pats save kaip literatūros kritiką diskvalifikuoja.

Gaila, kad nemaža dalis Škémos gynėjų pasitenkino graudžiais atodūsiais arba miglotais samprotavimais, negalinčiais atstoti rimtų literatūrinių argumentų.

Kai dėl Škémos kaip rašytojo trūkumų, apie kuriuos klausia anketa, tai Škémą jų, be abejo, turėjo. Jo stiluje kartais randame perdėtų įmantrumų, palinkimo į nepirmos rūšies poeziją. Poetinis stilius prozaikui (ar dramaturgui) — nepaprastai pavojingas dalykas, ši bandymą išlaiko tik labai dideli talentai. Neabejotina taip pat, kad Škémos raštuose galima rasti vietų, norinčių specialiai "gąsdinti miescionį" (kas jam, turint prieš akis pono Griniaus pavyzdį, puikiausiai pavyko). Prie Škémos

“nuodėmių” sąrašo galėtume dar pridėti vietom pasireiškiantį sentimentalumą, nereikalingą “kultūros demonstravimą” (nevi suomet vykusį operavimą filosofų, dailininkų, kompozitorų var dais) ir nevisada tinkamą kalbos aparato valdymą. Apskritai, Škėmai būtų buvę naudinga daugiau savo veikalus apdirbinėti.

Škėmos kaip rašytojo privalumai, be abejo, daugiau negu atsveria visus jo trūkumus. Jis savo veikalose stengési rodyti visą žmogų, su visom jo viršūnėm ir bedugnėm, driso liesti temas, ligi šiol mūsų literatūroj nutylimas. Jis atsisaké nuo pramintų kelių, nuo trafaretinės psychologijos, nuo skaitytojui mielo neorealizmo, — tiek stiliuje, tiek visame vaizdavimo būde, — pasukęs į naują mums irracionalizmą, panaudojės taip pat “sąmonės srovės” ir kitas moderniščias technikas. Jis surado savo temas (tarp kitko, pirmas parodė, kaip lietuviškos provincijos gyventojui laužo kaulus didmiesčio ratas) ir savo būdą toms temoms traktuoti. Škėma gerai pažinojo teatrą, jis sukūrė tikrai teatralinę dramą, didžiausią retenybę mūsų mieguistoj literatūroj. Jis saké, ką galvojo ir jauté, ir savo pasauležiūrą skelbė literatūros veikalais.

Pabaigai — mažas prisiminimas. Mes dirbom su Škėma Čikagoj tam pačiam fabrike, lankstydam plieno vamzdžius, kai mašina sutrynė jam pirštą. Jo riksmas nuaidėjo per fabriką, visos mašinos sustojo. Vakare, po operacijos, aplankiau ji ligoninėj. Jis buvo pakilusioj nuotaikoj po narkozo, laikési gerai, juokavo. Grįztant namo, į autobusą įlipo pamisusi negré. Artėjant sustojimo vietai, ji sušvilpdavo policininko švilpuku ir pranešdavo gatvės pavadinimą. “I don't give a sh . . .” — pasaké ji, — ar jūs baltas, geltonas ar juodas (koks tolerancijos pavyzdys mūsų literatūros kritikams, — H. R.), aš patarnauju visiems”. Gatvių pavadinimus ji pranešinéjo teisingai.

ALINA STAKNIENĖ

1. Esminis Škėmos bruožas — tai kūrybiné dråsa; ne pramušgalviška, tuščia dråsa (kurią skaitytojai lengvai atleidžia), bet aistringa dråsa išsakyti visą vidinę tiesą (kuri patogios literatūros mègėjus taip erzina). Jo įnašas į mūsų literatūrą: ryškus, taiklus kūrybinis žodis, subrendęs skausme, nevility ir ieškojime — nauja, stipri poetinė kalba, deginanties tiesos aitrumu. Taip pat nauja, stipriai išreikšta pasaulėjauta, metanti pirštinę pačiam gyvenimui — stebétinai jautrus sąmoningumas, virpas pačiais svarbiausiais klausimais. Niekas kitas mūsų literatūroj (nebent Nyka-Niliūnas) taip stipriai nejuto žmogiško likimo trapumo, taip intensyviai neieškojo tikrosios žmogaus vienos jam abejingam pasauly. Škėma nesitenkino melancholiškais dūsavimais, bet nuplēšė nešvarius skudurus ir parodė purvinas

žaizdas, skaudžioj perspektyvoj parodė herojinius žmogaus bandymus iš savo nykaus menkumo išsiveržt.

2. Intensyvi vidaus įtampa Škemos kūryboj dažnai išsilieja genalia improvizacija, bet kartais trūksta išbaigtų brūkšnių, baigtesnio charakterių išryškinimo. Jis lyg žinojo, kad kūrybinis kelias bus trumpas, lyg skubėjo viską išsakyti. Iš tikrųjų, juk jis subrendo ir pasiekė kūrybinių viršūnių taip staiga, per tokį trumpą laiką davė tiek daug. Kaikur skubotumo neišvengė.

3. Koktumo jausmą kelia toks primityvus ir siauras mūsų kultūrinio gyvenimo pateptujų priėjimas prie rašytojo ir jo kūrybos. Jei jau vertinti Škémą idėjine prasme, kodėl ne šiek tiek gilesnėj plotmėj? Yra netikinčių poetų, kaip Dylan Thomas, kurio kūryba (jo paties pasisakymu) yra Dievo liaupsinimas. Škemos kūryba yra maištas — jis negali dieviško prado pasauly pripažint. Nes jei Dievas yra, kodėl šitoks gyvenimas, šitokia meilė, šitokia mirtis? Kam Jis leidžia giliai skausmą jaučiantį žmogų į šitokį pasaulį? Si maišaujanti metafizinė laikysena, man rodos, kurkas giliau užkliudo religinę problematiką nei kokie plokšti atsidusėjimai į Viešpatį. Ir kažin kas (giliau — žmogiška ir giliau — religine prasme) daugiau sveria, ar pigūs barškalėliai tų, kurie mostikuoją paviršutiniškom religinėm vertybėm, ar šie niūrūs maišto deimantai juodoj nevilties angly?

4. Man rodos, ne lietuviškos dvasios "definicija", bet pačią dvasią reikia plėst. Pas mus tiek daug isteriškos baimės, kad tik nenuklyst nuo "užkonservuoto" lietuviškumo, tiek daug pastangų jį stagnacijos stovyj išlaikyt. Užmirštama, kad stipriųjų rašytojų ir menininkų pareiga mus vesti naujų atradimų keliu, mūsų dvasios akiratį plėst ir gilint — užkariauti naujas dar neištirtas žmogiško sąmoningumo ir kūrybingumo sritis. "Literatūrinio palikimo" vertinimas yra gera proga tam išsiaškint.

RIMVYDAS ŠILBAJORIS:

1. Svarbiausiuoju Škemos literatūriui pasiekimu laikyčiau žmogaus didybės iškėlimą žmogiškos būties katastrofoje. Škéma liks lietuvių literatūroje nemarus dėka savo sugebėjimo tą žmogaus didybę parodyti įtikinančiai, širdi veriančiai ir dar taip, kad skaitytojas yra įkvėpiamas žvelgti į savo paties mirties momentą — šitą, Škemos žodžiais, "reikšmingiausią tikrovę" — su tokiu pat pasiryžimu, su kuriuo Kazys Pabudime, savo Kalvarijos viršūnėje, kartojo: "aš noriu būti žmogum..."

2. Kritikuočiau kiek perdėta Škemos "maištininko pozą" — jo norą "gąsdinti buržujus" ivairiomis sadistinėmis baisenybėmis ar "nešvankiu" sarkazmu. Štie elementai nevisada buvo reika-

lingi jo pagrindinėms mintims apipavidalinti ir išryškinti, o kartais tik trukdė skaitytojui teisingai Škémą suprasti. Kita vertus, gal Škéma jautė, kad neįmanoma prasiveržti pro "kultūringumo" ir "vertybų pajutimo" (sense of values) kaukę, už kurios mes visi slepiamės nuo nepakeliamos tikrovės, nepavarotojus "baisių", "neprijaukintų" žodžių, žodžių, kuriuos ištarus jau nebegalima nuduoti, kad esame civilizuoti žmonės, bet reikia pažiūrėti tiesai į akis.

3. Man atrodė, kad kai kurie Škémą kritikavę žmonės negalėjo jam atleisti kaip tik šito civilizuoto žmogaus kaukės nuplėsimo. Jie, gal būt, nepakankamai tikėjo žmogų, o daugiau tik jo kaukę. Nuogas žmogus žiaurioje visatoje jiems neatrodė galis būti didingas, ir dėl to jiems atrodė, kad Škemos drąsus mostas yra savotiškas "nusikaltimas".

4. Tieki literatūros vertinimo, tiek bet kokios kitos "kontroversijos" sudaro gerą progą "lietuviškosios dvasios definicijai praplėsti", jeigu kovojama, aiškinamasi, ginčijamasi nuoširdžiai, ieškant tiesos.

